שליחות לדבר עבירה וסירוב פקודה – נבואה והלכה – שיעור כללי

סוגיית שליח לדבר עבירה מסתעפת מהסוגיה העיקרית של שליחות ופותחת פתחים רבים לעיון ולמחשבה. בשיעור מבוא עקרוני זה נעסוק ביחס בין הנבואה להלכה סביב שיטת שמאי הזקן ומחלוקתו, ולפיכך נתמקד בחלקי הסוגיה העוסקים בפרשת הריגת אוריה החתי, ובפסוקים שברקע, ויחד איתם סיפור הריגת נב עיר הכוהנים על ידי דואג האדומי בפקודת שאול המלך.

שלוש שאלות עיקריות יעסיקו אותנו:

- אחריות המשלח על מעשיו במקרי הריגה ובכלל, לשיטת שמאי הזקן וחכמים.
- האם ביחסי מרות כגון מלך הפוקד על עבדו – הדין שונה ממקרה שליחות רגיל?
- האם מצופה מיואב או אדם במצב דומה לסרב פקודה?

אחרי עיון לעומק בסוגיה ובפסוקים, עיינו במפרשים ובמקורות המקבילים. אח"כ בסיפור נוב עיר הכהנים, רד"ק והירושלמי, ואח"כ בדיוני הפוסקים רבי העניין על השאלות שלמעלה.

מקורות

- בסוגיה: מב ב: "והא דתנן השולח את הבעירה...דברי מי שומעים" (ותוס' ד"ה 'אמאי' עד...כיון שהוא שוגג"), מג א: "והא דתני האומר לשלוחו...על פני השדה חונים". סנהדרין מט א: "אמר ליה ניזיל אבנר...רק חזק ואמץ" ורש"י.
- יהושע א: טז-יח. שמואל ב י: ז-יד. שם: יא במיוחד טו-כז. יב: ט-י. (התמקדו במעשה דוד ואוריה ומעשי יואב בן צרויה). שמואל א, כב: ט-כג. ופירושי רד"ק שלהלן על פסוקים אלה.
- בבא מציעא י ב: "מי איכא מאן דאמר חצר משום שליחות...מיחייב שולחן". תוס' ד"ה "אי". נימוקי יוסף על ב"ק כט א בדפי הרי"ף שלהלן.
- שבת נו א: אמר רב רבי דאתי מדוד...ולא דנת", ובהמשך העמ' שם: "ואתו הרגת בחרב...רק בדבר אוריה החתי".
- ירושלמי סנהדרין ופאה שלהלן בעניין נב עיר הכהנים

מפרשים על הסוגיה

רבנו חננאל בקובץ שיטות קמאי, מהר"י בירב שם.

פוסקים

רמב"ם הל' רוצח ושה"נ ב: א-ה.

נתיבות המשפט באורים שמח ס"ק ד. להלן. נודע ביהודה קמא אבן העזר סי' פ, טו (להלן). שו"ת שואל ומשיב, ב, סט, להלן. פתחי תשובה יורה דעה סי' קס, יז. להלן להלן. ים של שלמה ב"ק ז לג. להלן.

מקורות מלאים

רד"ק שמואל ב פרק יב פסוק ט

ואותו הרגת בחרב בני עמון - אחר שאמר הכית בחרב למה אמר ואותו הרגת בחרב בני עמון ר"ל שתי רעות עשית במיתתו שהרגתו בחרב בני עמון כלומר שהפלתו ביד שונאי ישראל ובדברי רז"ל אף על גב דבכל התורה כלה אין שליח לדבר עבירה כי בכל מקום השולח פטור והשליח חייב הכא שאני שהכתוב קראו הורג שנאמר ואותו הרגת והטע' לפי שהיה מלך ואין עובר על מצותו כאילו הוא הרגו וכן שאול שצוה להרוג נוב עיר הכהנים כאילו הוא הרגם ואף על גב שאין לאדם לעשות מצות מלך בזה הענין וכיוצא בו כמו שכתבנו

למעלה כל איש אשר ימרה את פיך יומת יכול אפילו לדבר עבירה תלמוד לומר רק אף על פי כן אין כל אדם נזהר בזה ויודע לדרוש אכין ורקין לפיכך העונש על המלך:

רד"ק שמואל א פרק כב פסוק יז
(יז) ולא אבו - דרשו כי אבנר ועמשא היו ולא אבו לפגוע בכהני ה' כי דרשו אכין ורקין מיעוטין מה שכתוב כל איש אשר ימרה את פיך יומת יכול אפילו לדבר עבירה תלמוד לומר רק חזק ואמץ ולדעת הדרש הזה יהיה פירוש ויאמר המלך לרצים ולנצבים עליו כי אבנר ועמשא לא היו רצים אלא שרים:

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף י עמוד ב
ואי סלקא דעתך חצר משום שליחות איתרבאי אם כן מצינו שליח לדבר עבירה, וקיימא לן: אין שליח לדבר עבירה! - אמר רבינא: היכא אמרינן דאין שליח לדבר עבירה - היכא דשליח בר חיובא הוא, אבל בחצר דלאו בר חיובא הוא - מיחייב שולחו. - אלא מעתה, האומר לאשה ועבד צאו גנבו לי דלאו בני חיובא נינהו הכי נמי דמיחייב שולחן? - אמרת: אשה ועבד בני חיובא נינהו, והשתא מיהא לית להו לשלומי. דתנן: נתגרשה האשה, נשתחרר העבד - חייבין לשלם. רב סמא אמר: היכא אמרינן אין שליח לדבר עבירה - היכא דאי בעי עביד, ואי בעי לא עביד. אבל חצר, דבעל כרחיה מותיב בה - מיחייב שולחו. מאי בינייהו? - איכא בינייהו כהן דאמר ליה לישראל צא וקדש לי אשה גרושה. אי נמי, איש דאמר לה לאשה: אקפי לי קטן. להך לישנא דאמר כל היכא דאי בעי עביד, אי בעי לא עביד - לא מיחייב שולחו, הכא נמי אי בעי עביד אי בעי לא עביד - לא מיחייב שולחן. להך לישנא דאמרת כל היכא דשליח לאו בר חיובא - מיחייב שולחו, הני נמי כיון דלאו בני חיובא נינהו - מיחייב שולחן.

תוספות מסכת בבא מציעא דף י עמוד ב
אי בעי לא עביד - וא"ת והא דתנן (ב"ק דף עט. ושם) היה מושכו ויוצא [ומת ברשות בעלים] פטור הגביהו [או הוציאו מרשות בעלים ומת] חייב ופרש"י בלשון אחד שאמר גנב לשומר שור אחד יש לי בבית פלוני קחנו ותהא עליו שומר חנם הוציאו השומר מרשות בעלים ומת חייב הגנב במשיכת השומר ואמאי והא אי בעי לא עביד וי"ל כיון שאין השומר יודע שהוא גנוב הוה ליה כחצר דבעל כרחו מותיב ביה.

קובץ שיטות קמאי מסכת קידושין דף מג עמוד א – רבנו חננאל
והא דתניא האומר לשלוחו הרוג נפש והרג ההורג חייב והשולח [פטור, שמאי הז]קן אומ' משום חגי הנביא שולחו חייב שנ' ואותו הרגת בחרב בני עמון, והתם על ידי שליח. מאי טעמא דשמאי קסבר מלמדין מ[שני] כתובין והן מעילה ושליחות יד שהשולח חייב וכול', דברין פשוטין הן. דינא רבה ודינא זוטא, פיר' לעולם רבנן ושמאי תרוייהו אמרי כי בדיני שמים חייב, מיהו שמאי סבר דינא רבה בידי שמים הריגה, וחכמי' אומ' דינא זוטא לא כהורג נפש אלא כגורם להריגה. אי בעית [אי]מא לעולם אית ליה לשמאי בכל התורה כולה אין שליח לדבר עברה, ושני ה[תם דגלי] ביה רחמ' ואותו הרגת קראו הורג, שמ' מינ' משום דהוי מלך ואין רשות לאדם להמרות פיו ולא לעבור על גזירותיו, וכל כהאי גוונא חייב השולח, וזולת[ו חייב] העושה והשולח פטור...

קובץ שיטות קמאי מסכת קידושין דף מג עמוד א [חידושי מהר"י בירב].
עוד קשה, מאי קא בעי מ"ט דב"ש, דהא שמאי דינא קאמר, ואפי' רבנן מודו בהא דדוד חייב, כיון שהשליח לאו בר חיובא הוא, דהא יואב לא הרגו בידים, וגוים נמי כדין הרגוהו דאם בא להורגך השכם להורגו, וכל היכא דשליח לאו בר חיובא הוא מחייב שולחו. ואפשר

לומר דכיון דיואב העמידו בעמק המלחמה הוה ליה כאלו הרגו יואב בידים. אבל אכתי קשיא לי מאי קא מייתי ראיה מדוד שחייב שולחיו, שאני התם דיואב היה מוכרח לעשות כן משום אימת מלך, אבל לעולם כשהשליח אינו מוכרח לא יהא חייב המשלח. וי"ל כיון דאמרי' יהרג ואל יעבור אין חלוק בין מוכרח לשאינו מוכרח. ואף על גב דדברי קבלה הן ולית לן למיגמר מיניה, י"ל גמרא גמירי לכל דחייב שולחיו, ואתא נתן הנביא ואסמכא אקרא.

נימוקי יוסף מסכת בבא קמא דף כט עמוד א

ומת ברשות הבעלים פטור. הכהן המושכו דלא עדיף מגנב גופיה אבל הוציאו מרשות הבעלים חייב הגנב ולפי דבריו צ"ל [גנב] חייב משום דכהן הוא שלוחו ואף על גב דקי"ל [קדושין דף מב ב] אין שליח לדבר עבירה היינו היכא דשליח ידע במלתא דאיסורא דאיכא למימר דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין אבל הכא ליכא למימר הכי ומיחייב שולחו וכתבו האחרונים ז"ל דאינו נכון דבפ' שנים אוחזין (דף י ב) אמרי' גבי חצר דלאו בת ידיעה היא אי ס"ד חצר משום שליחות איתרבאי א"כ מצינו שליח לדבר עבירה ומאי קשיא שאני חצר שהוא כמי שאינו יודע בדבר ויש שליח ובמס' קדושין [דף מג א] נמי אמר דדוד לא נענש על שהרגו לאוריה לפי שיואב הרגו ואין שליח לדבר עבירה ואף על פי שיואב לא היה יודע בדבר והיה סובר כשראה הספר ששלח לו המלך שהיה חייב לו מיתה

נתיבות המשפט באורים סימן שמח ס"ק ד

דהנה מהא דשליח חייב בשוגג אין ראיה, דהא כתב הש"ך בסימן רצ"ב ס"ק (ז') [ד'] דאף במקום שיש שליח לדבר עבירה לא חידשה רחמנא רק לחייב המשלח ולא לפטור השליח

שו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא - אבן העזר סימן פ

(טו) ומה שרצה מעלתו לדחות דברי הנ"י שהקשה על דברי תוס' דסברי דבשוגג יש שלד"ע והקשה הנ"י בפ' מרובה על דבריהם מסוגיא דקדושין דאותו הרגת בחרב בני עמון והרי יואב שוגג הוי ובשוגג שפיר יש שליח ועל זה הקשה מעלתו באות י"ב בקונטרס שלו הרי אף לדעת החולקים על רש"י ותוס' וס"ל דבשוגג ג"כ אין שלד"ע הא היכא דבע"כ מותיב לכ"ע יש שליח והרי כיון דיואב טועה הוה וסובר שאוריה חייב מיתה לדוד והיה מוכרח להורגו דאל"ה היה מורד במלכות והוי כחצר דלכ"ע יש שליח ע"כ דברי מעלתו. ולדידי לא דמי כעוכלא לדנא דאדם שהוא בעל בחירה אף שהוא מוכרח שלא יתחייב מיתה מ"מ מקרי אי בעי עביד וראיה לדבר שהרי הש"ך בסי' קפ"ב כתב דלהכי לא הוצרך הרי"ף להביא פלוגתא דרבינא ורב סמא משום דסובר עיקר כרב סמא ולא משכחת אלא חצר לענין כפל שאינו נוהג ע"ש, והרי משכחת נ"מ בכל התורה באומר לשלוחו עשה דבר זה והוא ד"ע או אהרוג אותך אלא ודאי דזהו מקרי אי בעי עביד. ועוד בלא"ה אין דמיונו עולה יפה כיון שעל פי האמת אוריה לא הוה חייב מיתה והוא דבר עבירה ואין חיוב לקיים מצות המלך אדרבה אסור לשמוע לו אלא שיואב לא ידע והיה סבור שמוכרח לקיים שוב מקרי שוגג.

שו"ת שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב סימן סט

והנה בהיותי בזה שנת תרי"ג ל"ד למב"י עש"ק בהר ראיתי ברד"ק שמואל ב' י"ב במה דכתיב את אוריה החתי הכית בחרב ואת אשתו לקחת לך לאשה כתב הרד"ק אף דאין שליח לדבר עבירה שאני הכא שהכתוב קראו הורג שנאמר ואותו הרגת בחרב בני עמון והטעם לפי שהוא מלך ואין עוברין על מצותיו כאלו הוא הרגו וכן שאול שצוה להרוג נוב עיר הכהנים ואף שאין לעבור על התורה אף במצות המלך כדכתיב רק אפילו הכי אין כל אדם נזהר בזה ויודע לדרוש אכין ורקין ולכך העונש על המלך. ונוראות נפלאתי אחרי שהרד"ק היה תלמודי גדול כאשר התפאר בעצמו להרב מוהר"י אלפכאר שעוסק תמיד בהוויות דאביי ורבא איך לא זכר שם שדבר זה נחלק שמאי הזקן עם רבנן ולמד בקידושין דף מ"ג מאותו הרגת בחרב בני עמון דיש שליח לדבר עבירה ואח"כ מסיק דרק חייב בדיני שמים ודינא רבא א"ב

ואח"כ אמר אבע"א שאני התם דגלי קרא ואותו הרגת ודוחק לומר דהש"ס כיון לזה ומ"ש לפי שהוא מלך ואין עובר על מצותיו באמת אף למ"ד אי בעי עביד כאן לא מקרי בע"כ דשאני חצר דאין לו בחירה אבל כאן אסור לו להרגו אף דצריך לקיים מצות המלך מכל מקום בש"ד אמרינן מה חזית דדמא דידך סומק ואין מתרפאין בש"ד וגם דבאמת יש לדרוש אכין ורקין ....ובאמת לכאורה יש לומר דיואב היה מזיד דהיה לו להבין דאם נתחייב מצד הדין מיתה למה לא הרגו דוד בפרהסיא וצוהו לשומו נגד המלחמה ...ובשו"ת נו"ב מהד"ק חלק אהע"ז סי' ע"ח ראיתי שהקשה גם כן הגאון מוהר"ץ ז"ל אבד"ק האמבורג דיואב היה מוכרח והוה כמו חצר דבע"כ והנוב"י השיב לו בסי' פ' אות ט"ו דהאדם הוא בעל בחירה ולא שייך בע"כ והוא כמ"ש ושמחתי מאוד וע"ש סי' פ"א אות ח' מ"ש בזה להשיב הגאון מוהר"ץ ז"ל ודבריו תמוהים ועיין מה שהשיב הנוב"י סי' פ"ב אות ט' ות"ל אני ביארתי מסברא דנפשאי כן בראשית ההשקפ' ואילו ראו דברי הרד"ק הנ"ל היו מפלפלים בדבריו אבל דבריו תמוהים וכמ"ש וקצרתי:

פתחי תשובה יורה דעה סימן קס ס"ק טז

(טז) אין שליח לד"ע כתב מהר"ם די בוטון דף קס"ח והביאו הרב כנה"ג בח"מ סימן קפ"ב דאם המשלח אנס את השליח והפחידו בדברים מיחייב שולחו ע"ש ועיין בשער המלך שם סוף דין י"ד שכתב דבש"ס פ' הפרה גבי הא דפריך בור של ב' שותפין היכי משכחת לה כו' נראה דאפילו אם אנס את השליח אין שליח לד"ע דאל"כ אמאי לא מוקי לה בשאנסוהו ושווינהו שליח ע"ש

ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק ז סימן לג

. אלא שהוא רצה לדקדק מסוגית התלמוד, דמסיק התם. והתניא האומר לשלוחו צא והרוג את הנפש, הוא חייב ושלוחו פטור. שמאי הזקן אמר משום חגי הנביא. שולחיו חייב, שנאמר (שם י"ב, י') אותו הרגת בחרב בני עמון. מ"ט דב"ש, מאחר שאין שליח לדבר עבירה. ומשני, ב"ש סבר יש שליח לדבר עבירה כו'. ואפשר שכך דקדק הר"ן. מדמתרץ תלמודא דב"ש סבר יש שליח לדבר עבירה. אבל אי אמרינן אין שליח לדבר עבירה לא היה נענש דוד. וכן לת"ק דפליג עליה, וסבר אין שליח לדבר עבירה, ג"כ לא נענש דוד. ואף שיואב לא ידע מסיבת הריגת אוריה, אלא בגזירת המלך. אלמא היכא דאמרינן אין שליח לדבר עבירה אין חילוק בין ידע ללא ידע.

אבל כי דייקת שפיר בסוגיא, יהיה היפך דבריו, דע"כ לפי סוגיא דהתם מוכרח אתה לומר שיואב ג"כ היה חייב בדבר. וקצת נוטה דעת המקרא, שכתב לו דוד המלך בכתב ע"י אוריה (שם י"א, ט"ו). הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה. ושבתם מאחריו ונכה ומת. א"כ וכי לא הרגיש יואב שלא היה נתחייב אוריה מיתת ב"ד בדין סנהדרין, שהיה ראוי להמית עליו. מדהמציא עליו תחבולה להמיתו בחשאי ובהסתר. דאם אי אתה אומר כן. א"כ התנא קמא שסבר האומר הרוג הנפש כו', שהוא חייב, והמשלחו פטור. ומסתמא במעשה דוד ויואב אייריי, דהא פליגי בקרא. א"כ למה חייב יואב, נהי דאין שליח לדבר עבירה, דלא חייב המשלחו. סוף סוף יואב דלא ידע למה חייב. הלא אונס פטר רחמנא. וכעין זה ממש איתא בסוף פרק נגמר הדין (סנהדרין מ"ט ע"א). שנענש יואב במה שלא דרש אכין ורקין. ושמע למלך דוד בהריגת אוריה מעל הספר. ואיך להענישו, מאחר שסבר שדוד כדין מצוה להמיתו. אלא ע"כ כדפי'. ומ"מ לפי מסקנת הסוגיא דקידושין, שמסיק טעמא דת"ק דדוד לא נענש כלל, משום שמרד אוריה במלכות. וכן מסיק תלמודא בפרק במה בהמה (שבת נ"ו ע"א). א"כ יכול להיות שיואב אונס גמור היה, ודרשות חלוקות הן.

תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק י הלכה ב

ויאמר המלך לרצים הניצבים עליו סובו והמיתו את כהני ה' כי גם ידם עם דוד וגו' עד [דף נב עמוד ב] ולא גלו את אזניו מי היו. א"ר שמואל בר רב יצחק אבנר ועמשא היו. אמרו ליה כלום אית לך עלינן אלא

הדין זונרא והדין כליניריו הא טריפין לך. [שמואל א כב יז] ולא אבו עבדי המלך לשלוח את ידם בכהני ה'. ויאמר המלך לדוייג א"ר יהודה בר פזי לדוייג כתיב אמר לו נתפשתה כדג אתה עבדתה רבתה סוב אתה ופגע בכהני ה'. [שם יח] ויסב דואג האדומי ויפגע בכהנים וגו'.

תלמוד ירושלמי מסכת פאה פרק א הלכה א
ואבנר למה נהרג...וי"א ע"י שהיתה ספיקה בידו למחות בנוב עיר הכהנים ולא מיחה.

רמב"ם הלכות מלכים פרק ג הלכה ח - י
הלכה ח כל המורד במלך ישראל יש למלך רשות להרגו, אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה, ואם רצה להרגו יהרג, שנאמר כל איש אשר ימרה את פיך, וכן כל המבזה את המלך או המחרפו יש למלך רשות להרגו, כשמעי בן גרא, ואין למלך רשות להרוג אלא בסייף בלבד, ויש לו לאסור ולהכות בשוטין לכבודו, אבל לא יפקיר ממון ואם הפקיר הרי זה גזל.

הלכה ט המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצות, אפילו במצוה קלה הרי זה פטור, דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודמין ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוה שאין שומעין לו.

הלכה י כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה, יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה, והורג רבים ביום אחד ותולה ומניחן תלויים ימים רבים להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם.